

Háromszék harmadik székének, az Orbainak központja, az 1962-ig nagyközségként ismert Kovászna a Székelyföld délkeleti szögletében, a Kárpát-kanyarban fekszik. Az időközben fürdő- és könnyűipari várossá felfejlődő helység tizenkétezres lakosságának majdnem háromnegyede magyar. A valamikor alaplakosságot képező földművesek s a magyarul beszélő cigányok zöme református, a katolikusok többsége a századelő kezdetétől fogva betelepülő iparosokból, munkásokból, értelmiségiekből áll. A román lakosság mind vallásilag, mind földrajzilag valamint szokásvilágában is elkülönül a magyaroktól.

Kovászna magyar lakossága sok szempontból elveszítette hagyományos népi kultúráját, elsősorban népviseletét, népi táncrendjét. Népköltészetet is csak töredékeiben sikerült feltárni. De számtalan szokásrendjében a közösség olyan megtartó erőnek bizonyult, melyen nem fogott az iparosodás, a magyarok közé újonnan betelepített románság más szokásvilága s a kommunista diktatúra hagyományromboló ideológiája sem. Ezek közül feltűnő helyet foglalnak el a temetkezési szokások. A halál itt nem magánügy, hanem az egész közösséget érintő, megrendítő esemény, melynél a vallási különbségeknek alig van szerepük. A halállal kapcsolatos hiedelmek, szokások nagyjából azonosak az össz-erdélyi szokásvilággal, melyeket többen részletesen leírtak. Proxematikailag azonban kevésbé ismertettek olyan jellegzetességeket, melyek a kovásznai magyar temetkezési szokásoknak is szerves részei. Az alábbiakban ezt a hiány próbálom pótolni.

A halottat a temetkezési vállalattól bérbe vett ravatalon a szobában helyezik el, lehetőleg úgy, hogy a belépővel szemben legyen. Ezáltal áttekinthetővé válik, ahol gyászolóknak, koszorúknak meghatározott rendje van. A haláleset első napján a közvetlen hozzátartozók és szomszédok ez alkalommal hosszában ülőhelyet készítenek széksorból vagy székekre tett és pokróccal letakart deszkákból, s általában minél több ülőalkalmatosságot helyeznek el nemcsak a szobában, hanem a mellette levő helyiségekben is a részvétlátogató vendégek számára. Két, a szoba magasságánál kevéssel alacsonyabb rúdra felrögzített szeges deszkaállványt helyeznek el a halott feje felőli falnak támasztva a koszorúknak, s ha több koszorúra számítanak, az oldalfalra is. A ravatal lábához vagy asztalkát, vagy konyhaszéket tesznek, melyre a hozott virágcsokrokat helyezik. Kisebb csokrokat szokás betenni a koporsó lábához.

Sok koszorú esetében a tornácba is tesznek állványt, vagy a tornácfába vert szegekre helyezik el a virágokat.

A halott feje fölé középre mindig a legközelebbi hozzátartozó koszorúja kerül, például a férj feje fölé a feleségé, utána jobbról-balról a gyermekeké, unokáké, testvéreké. A rokonság koszorúinak is a halottal egy szobában van a helye, szükség esetén az oldalfalakon. Barátok, közületek koszorúi, ha nem férnek bent el, a tornácba vagy a házzal szemben helyezkedő nyárikonyha falára kerülnek.

A gyászt a helység lakóival a harangszón kívül a halottas szoba ajtaján elhelyezett, szintén bérbe vett fekete posztó függönykerettel is jelzik, melynek oldalszárnyaira a nyomtatott gyászjelentőt is felgombostúzzik. Újabb szokás, hogy a református parókia kapujánál levő hirdető táblán is gyászjelentővel tudatják a virrasztó és temetés időpontját, sok esetben a más vallásúak is.

Első este jobbára a közvetlen hozzátartozók, szomszédok virrasztanak kötetlen elhelyezkedésben, késő estig. Éjszakára a halottat magára hagyják, de a villanyt nem oltják el, nappal is ég a lesötétített ablakú szobában. Második nap jönnek a részvétlátogatók, akik kézfogással, csókkal vigasztalják a gyászolókat. Ilyenkor napközben nincsen a vendégfogadásnak hagyományos ülésrendje. Az érkező rendszerint a konyhába vagy egy másik szobába lép be, a kérésére mutatják meg a halottat, vagy megkérdezik, hogy meg akarja-e nézni. Ilyen esetben mindig bekísérik. Régebben a látogatókat szokás volt pálinkával megkínálni, a második világháború után elmaradt, utóbb megint előfordul ez a szokás.

Este „koporsóba tételnek” nevezett gyászszertartás van. Erre már hamarabb beül a család a ravatal mellé, szigorúan meghatározott sorrendben várva a vendégeket. A halott bal oldalára, a szíve felől kerülnek az egyenes ági rokonok. A fejhez legközelebb a legközvetlenebb hozzátartozó (férj, feleség, gyermek, szülő), a leszármazottak esetében a kor szerinti elhelyezkedés a szokásos. A jobb oldal a rokonság helye, ennél már nincs pontosan bejelölt sorrend. A közeli barátok is a halottas szobában igyekeznek elhelyezkedni.

Az esti istentiszteleten a pap és kántor sohasem abban a szobában tartja a szertartást, ahol a halott van, hanem a másik helyiségben, de úgy, hogy a nyitott ajtón át hallható legyen. A nők mindig a lakásban keresnek helyet, a nem rokon férfiak meg télidőben is sokszor az udvaron, tornácban maradnak, s inkább jelenlétükkel tisztelik meg a halottat, mint a szertartás figyelemmel kísérésével (gyakran csendben beszélgetnek, cigarettáznak).

A pap és a kántor távozása után illik még néhány percet csendben maradni, aztán eltávoznak. Sokan ekkor vonulnak részvételő kézfozásra.

A temetés napján nagy hideg vagy esős idő esetén a szertartást a lakásban tartják, ilyenkor az elhelyezkedés megegyezik a „koporsóba tétel” rendjével, de amennyiben az idő engedi, a gyásztiszteletet az udvaron tartják. A lezárt koporsót a háttal betolatott gyászkocsiba helyezik. A lovak az út felé állnak, hogy majd könnyen indulhassanak. A halottat lábbal hozzák ki a házból (hogy vissza ne térjen), azaz először a lábát viszik az ajtón ki, ezt a ravatal elhelyezkedése is így kívánja, s az üveges, zárt hintószerű gyászkocsiba is lábtól taszítják be a lezárt koporsót.

A koszorúkat a halottkísérők a gyászkocsira meghatározott sorrendben helyezik el: Hátul, középen — azaz a fejnél — a legközelebbi hozzátartozókéi, kétoldalt a láb fele a fokozatosan távolodó rokonságé, ismerősöké kerülnek, a kevésbé fontosak a gyászkocsi tetejére. Ide nyálábolják fel a csokrokat is. Ha annyira sok a koszorú, hogy a gyászkocsira nem fér fel, külön szekérre ferdén összedőlő, egymással háromszögesen összeácsolt állványt készítenek, s erre helyezik el a virágokat.

Régebben, ha gyászjelentőt nyomtattak, azokat előre szétküldték, újabban a részvétlátogatáskor kézbe adják (megcímzés nélkül), s temetéskor egy vagy két távolabbi hozzátartozó vagy barát a kapuban állva osztja az érkezőknek.

Az általában keskeny, hosszú udvarokon a temetési szertartás idején az elhelyezkedés a következő: a gyászkocsi mellé ülnek a rokonok, s mivel temetés napján mindig többen vannak, így bal felől a már ismertetett hierarchia szerint a nők, a gyászkocsi mögött a közvetlen férfi hozzátartozók, jobb oldalon pedig a távolabbi rokonok. A pap és kántor asztalának helye a férfi hozzátartozók mögött van, s az udvaron hátrafele, valamint a tornácon helyezkedik el a résztvevők sokasága. Gyakori a padok készítése a szomszédoktól kölcsön kért székekre átfektetett deszkákból, melyekre pokrócot vagy rongyszőnyeget terítenek. Ezeket a padokat a pap mögé, az udvaron keresztbe helyezik el. A temetésre gyülekező férfiak a gyászkocsi mellett az udvarra hátravonultukban kalaplevéve mennek el. Szertartás alatt a koporsó melletti gyászolók végig ülve maradnak, miközben a gyülekezet fel-feláll az imára.

A temetőbe induláskor a menet élén a pap és kántor halad, utánuk a férfiak. Amennyiben meghívták a férdfidalárdát, a pap után övék az elsőség. Ha egy munkaközösség (iskola, gyár, sportklub stb.) testületi-

leg jelenik meg, a pap utáni első hely — nemektől függetlenül — őket illeti meg. Presbiter halálakor a pap után fekete zászlóval a presbiterek haladnak.

A gyászkocsi két oldalához három-három halottvivő áll, ezek jó szomszédok, távolabbi rokonok, barátok, kedves munkatársak szoktak lenni. Fialat halott esetében a halottvivők mellére szekfűt tűznek, és melljük kívülről három-három lány is csatlakozik.

A gyászkocsi után jönnek a „a keservesek”, azaz a közvetlen rokonok, férfiak, nők vegyesen. Idős halott esetében legelől az unokák mennek, mintegy bizonyítani a fennmaradás folytonosságát. Ha „kiszárlott unokák” (azaz családosok) vannak, akkor azok vezetik az apát, anyát. Itt is előbb vonulnak az egyenes ági rokonok, együtt a családtagok — élettárs, gyermek, testvér, unokatestvér, sógor — sorrendben. Majd a távolabbi rokonság. A keresztszülőket, keresztyemekeket nem tekintik rokonoknak, ők a gyülekezetben nemek szerint felsorakozva vonulnak, általában hárman-négyen egy sorban. A gyászmenetet a nők sorai zárják.

Különlegesen nagy temetések alkalmával fúvós zenekart is hívnak, ilyenkor ezek nyitják a gyászmenetet, s ha külön koszorúvivő szekérre is szükség kerül, az halad a legvégén.

Újabbban, a megsokasodott személygépkocsik korában a mozgásképtelen öreg vagy beteg hozzátartozókat kocsival viszik ki a temetőbe, ezek is a sor végén haladnak.

A temetési menet íratlan törvények szerint közlekedési elsőbbséget nyer még a temető előtti főúton is. Az ilyenkor lassú haladásra vagy megállásra kényszerülő gépkocsik lámpájuk felgyújtásával tisztelegnek a halott emlékének.

A temető első fele a református egyház tulajdona, itt megvásárolt sírokba temetkeznek, jobbra többszörös rátemetkezéssel családi sírhe-lyekbe. Azonban itt is található katolikus családok sírjai is. A hátsó részén, a köztemetőben, nincsen vallási elkülönülés. (Román temetkezés egészen ritka, nekik Vajnafalván, ahol többen élnek, külön temetőjük van. Valamelyes társadalmi tagozódás észlelhető, amennyiben a cigányság régebb leghátul kapott helyet. Ma már ez sem törvényszerű. A módosabb emberek épületszerű kriptái, kettő kivételével a főút mellett helyezkednek el, a második világháború óta ilyen egy sem épült, a földbe süllyesztett cmentkripták divatja vált igen általánossá. A sírokat mind kelet—nyugat tájolásban ássák, a halottat arccal kelet felé helyezik el.

Mivel a gyászmenetben a férfiak haladtak elől, így ők foglalják el a temető belső felét a sírgödör körül, a nők pedig a külső, út felőli

oldalon maradnak. A pap, kántor, dalárda, valamint a búcsúztató civil személyek helye a tereptől függ bizonyos fokig, de a megszokott az, hogy a halott feje felől állnak. Velük szemben a láb közelében foglalnak helyet a gyászolók. A koporsót a temetői liturgia végéig, a halottvivő rudakon hagyják a sír szája fölött, melynek szilárd állását pallódeszka kerettel biztosítják. A szertartás ideje alatt két-két halottvivő a sír két oldalán áll, a másik kettő több ember segítségével a sír közelébe szállítja a virágokat, gondosan levágják a koszorúkról a búcsúzó szöveges (régebben fekete vászon, újabban hiányzó fekete anyag miatt fekete fólia vagy fehér vászon) szalagokat, s a koporsó leeresztése után arra rászórik. Presbiter halálakor a testületi gyászlobogót háromszor meglengetik a nyitott sír fölött. Az egy vagy két sírásó elég hosszadalmas elhantoló munkája közben — különösen ha pallódeszka padmalyt is készített a koporsó fölé a család — mindenki a helyén marad. Ma már ritka, hogy a rokonok hantot dobjanak a sírra, a gyülekezést egyáltalán nem teszi. Temetkezéskor fej vagy lábfaállítás szokás nincsen, lehetőség szerint halottak napján elkészítetik a sírkövet, s újabban mintegy nemzetiiségi jelként, öntudatból — a kopjafát.

Elsőként a pap és kántor kíván megnyugvást a hozzátartozóknak kézfogással. Elmenésük után azok, akik előzőleg nem voltak a gyászoló családnál, most vonulnak részvételni. A szűk — sírok közti — helyen rendszerint egyes sorban felfejlődve hátulról eléfelé vonulnak férfiak, nők vegyesen, hogy aztán indulhassanak is a kijárat irányába, vagy halottjaikat felkeresni. A kevésbé fontos családtagok (vejek, menyek, sógorok, unokatestvérek) sok esetben hátrább húznak, hogy nélkülük a részvételés gyorsabban történhessék meg. A legközelebbi hozzátartozó áll szemben a sírral, s jobbról-balról kerülnek melléje a többi leszármazottak.

Eközben a koszorúkat, virágokat a halottvivők elhelyezik a síron, itt is figyelembe véve, hogy a közeli rokonok koszorú felül, és a fej közelébe kerüljenek. A gyászolók jönnek el utoljára.

Mielőtt a tömeg oszlani kezdene, egy megbízott barát vagy távoli rokon előmegy a temetőkapuba, s a torba hívja a rokonságon kívül a halottvivőket, az ingyen éneklő dalárdistákat és a koszorút csináltatókat (ezért már előzőleg a háznál lejegyzik, hogy kik hoztak koszorút, elkerülendő a megsértődést). Régebb a tort a halottas házban vagy az udvaron rendezték, melyet az otthon maradó szomszédok, rokonok a temetés ideje alatt átalakítottak erre a célra. A hagyományos tyúkhúsleves és sült elkészítését vagy a nyárikonyhában, vagy a szomszédnál rendezték. Mivel Kovásznán a várossá válással sok közéletelméleti egység (vendéglő, üzemi étkezdé) működik, egészen a közelmúltig (a

rendkívüli drágaság beálltáig) szinte általánossá vált a tor itteni megtartása, csupán azok maradtak a lakáson való torolás mellett, akik szerényebb, szendvices-pálinkás kínálmációt rendeztek. A megdrágult szolgáltatás inkább ez irányba tereli a torolás szokását. Az itteni ülésrend szerint a hosszúra terített asztal egyik oldalán középen helyezkednek el a hozzátartozók, a többi meghívottnak nincs meghatározott helye. Azok, akik nem készítenek tort, az idegenből jövők megeztetését mégis kötelességüknek tekintik.

Az utóbbi 10–15 évben általánossá vált az élővirág (főleg szekfű) koszorú készítése. Ennek beszerzése viszont nem mindig valósítható meg. Részben kényszermegoldásként, részben az egyház tudatos megsegítésére szokás a koszorúmegváltásnak nevezett pénzadomány. Mivel az adományozók nevét katolikusoknál a másnapi gyászmisén, reformátusoknál a következő vasárnapi istentisztelet végén olvassák föl, így a gyászolók — még ha másképpen nem is templomjárók — ilyenkor kötelességszerűen megjelennek. Ekkor vehetik tudomásul az adományozók névsorát is.

Míthogy a hús éve elkezdett tömbházépítkezések lehetetlenné tették a hagyományos temetkezési módot, az 1991-ben befejezett temetői ravatalozó ház építéséig rokonok, barátok, ismerősök ajánlották föl magánlakásukat a rászoruló gyászolók rendelkezésére. Hasonlóképp a református egyház is e célból üresen hagyta egy hagyatékként ráíratott épületét. Míg a felajánlott magánlakásoknál a temetési szokások töretlenül tovább élnek, addig a ravatalozó házak ritkább igénybevétele még nem alakított ki egy egységes, az új környezethez alakított szokásvilágot.